

معرفی کتاب «تبیان اللغة» آیت اله میرزا محمد علی چهاردهی

محمد وفادار مرادی*

حاج شیخ میرزا محمد علی (بن نصیرالدین بن زین العابدین) مدرس چهاردهی رشتی، متولد شب جمعه ۲۶ ربیع الثانی ۱۲۵۲ در چهارده رشت و متوفی شب چهارشنبه آخر محرم الحرام ۱۳۳۴ در نجف اشرف و مدفون همانجا در حجره زاویه جنوب صحن علوی علیه السلام، از علماء جامع متورع معاصر که از محضر بزرگانی همچون شیخ مرتضی انصاری کسب فیض نموده و عمده تلمذش در دروس سید حسن کوه کمره‌ای بوده است و از ملا علی بن میرزا خلیل تهرانی نیز روایت دارد.

مشاریه در دوره حیات پربرکتش به نگارش تألیفات مفید بسیاری در موضوعات فقه و عقاید، اخلاق و دعاء موفق گردیده و آنها را چراغ راه دانش پژوهان قرار داده است از جمله کتاب‌های وی: وسیله النجاه در مبدأ و معاد، شرح دعاء کمیل و صباح علوی علیه السلام، شرح و ترجمه صحیفه کامله سجادیه، ادعیه الاسبوع و احکامها^(۱) و غیر اینها است که اکثر قریب به اتفاق مسودات مؤلف توسط حفید ایشان، مرتضی بن محمد مدرس چهاردهی در آبان ۱۳۲۷ به کتابخانه ولایتمدار رضوی علیه آلاف التحیه و الثناء وقف و نیاز گردیده است. در میان تألیفات متعدد و متنوع صاحب ترجمه، فرهنگ‌نامه‌ای در شرح و توضیحات لغات «صحیفه کامله سجادیه» با عنوان «تبیان اللغة»^(۲) موجود است

* - محقق و کارشناس کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.

- ۱- ترجمه نسبه کامل صاحب ترجمه در کتاب «نقاء البشر» آقا بزرگ طهرانی ۴ / ۱۵۴۸ و یادداشت‌های دستنویس حفید وی در ظهیره‌های نسخه خطی آثار ایشان موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی آمده است.
- ۲- نسخه اصلی و دستخط مؤلف به شماره ثبت ۶۱۱۰ در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود. خط نسخه، نستعلیق تحریری مختلف السطر، در ۳۶ برگ به اندازه ۲۱ × ۱۵ س. م کاغذ نباتی فرنگی، ادامه مطالب در حاشیه کتابت شده، جلد مقوا عطف تیماج عنابی، وقفی مرتضی مدرس چهاردهی حفید مؤلف در آبان ۱۳۲۷.

که چنانکه خود در بیان سبب و علت تألیف آن بعد از خطبه مختصر کتاب آورده، به هنگام نگارش شرح فارسی^(۱) بر زبور آل محمد ﷺ یا اولین مجموعه‌ی دعایی امامیه به روایت بهاء‌الشرف محمدبن حسن علوی به اقتضاء نگارش شرح ادعیه مندرجه، برخی لغات و اصطلاحات عویصه را انتخاب و شرح و توضیح می‌نگاشته و از آنجا که قبلاً یعنی در قرن هشتم هـ ق شیخ تقی‌الدین ابراهیم کفعمی (۸۴۰-۹۰۵ هـ) ضمن نقل متن کامل صحیفه کامله سجادیه بانضمام ملحقات آن در کتاب وزین «بلد الامین» تمامی لغات مشکل و نیازمند توضیح را با تکیه به کتب معتبر لغت، شرح و تفسیر فرموده، بنابراین هنگامی که میرزا محمد علی مدرس چهاردهی رضوان الله تعالی علیه کتاب مزبور را ملاحظه می‌نماید از لغت نامه و اصطلاح نامه نویسی «صحیفه» منصرف شده و تنها بعد از استخراج و نقل لغات موجود در حواشی صحیفه سجادیه مضبوط در کتاب «بلد الامین»^(۲) شیخ کفعمی، صاحب مصباح را بتمامه طبق حروف تهجی مرتب کرده و

۱- کتاب «شرح و ترجمه صحیفه کامله سجادیه» صاحب ترجمه، شرحی است در حد ترجمانی که به تاریخ ششم رمضان ۱۳۱۶ در بلده طیبه نجف اشرف در ۲۸۸ برگ به قطع ۳۱ × ۲۱ س.م. نگاشته است. و مسوده اصلی آن به شماره ثبت ۱۲۳۶۳ جزو موقوفات مرتضی مدرس چهاردهی در کتابخانه فیض آثار رضوی رضویه نگهداری می‌شود و بنده کمترین در فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس ج ۱۵ / ۳۱۹ آنرا معرفی و فهرست کرده‌ام. این کتاب توسط انتشارات مرتضوی تهران منتشر شده است.

۲- کتاب جامع و مفصل «بلد الامین» در واقع شامل مجموعه ادعیه، اذکار، زیارات، استخارات، استغاثات و تعویذات است که در اعمال و آداب هفته، ماه و سال وارد شده است. مؤلف علاوه بر ادعیه مذکور، تعداد هفت کتاب و رساله دیگر را جهت تتمیم فایده به عینه نقل نموده که به ترتیب عبارت است از:
الف) صحیفه کامله سجادیه.

ب) فواید الشریفه از تألیفات همو که شامل افاداتی است در شرح و توضیح معانی کلمات صحیفه کامله سجادیه که در واقع می‌توان گفت که این کتاب متن اصلی یا منبع الهام‌بخش نگارش «تبیان اللغه» است. به عبارت دیگر میرزا محمدعلی مدرس کتاب «فوائد الشریفه» را تهذیب، ترجمه و مرتب و بنام «تبیان اللغه» تسمیه نموده است.

ج) ادعیه سرّ قدسیه که به تماماً شیخ حر عاملی رضوان الله تعالی علیه در کتاب «جواهر السنیه» آنها را نقل کرده است.

توضیحات لغوی موجود هر لغت و واژه را به فارسی گزارش نموده با این توضیح که لغات مکرر را حذف و پیرایش نموده و بعضاً جهت مزید فایده توضیحات وافی تکمیلی به بعضی لغات اضافه کرده است.

روش مؤلف در نگارش و تدوین کتاب چنان است که بعد از الفبایی نمودن لغات، ضمن بیان اعراب برخی از آنها ابتداء معنای لغوی را ذکر کرده، سپس در بعضی لغات که نیازمند توضیح بیشتر تشخیص داده، معنای اصطلاحی را اضافه نموده است. به طور کلی با مطالعه کامل کتاب و با نگاه دقیق تر، نکات و ویژگی های زیر در شیوه نگارشی وی قابل اعتناء و تأمل است :

الف) در برخی کلمات بعد از ذکر معنی لغوی و توضیح اصطلاحی، منقولاتی از کتب ادبی و تفسیری در توضیح بیشتر لغت ارائه نموده و حتی در بعضی لغات مانند واژه «حمد» معنای اصطلاحی آن را در دعاء مورد نظر «صحیفه سجادیه» نیز متذکر شده است.

ب) کلماتی مانند : اله، حمد، جمع و غیره را بسیار مفصل بعضاً به میزان دو صفحه توضیح داده است.

ج) برخی واژه ها که در نگاه نخست به نظر می رسد محتاج شرح و تفسیر به نسبت مفصل باشد، در حد معنای لغوی شرح شده و علی الخصوص مؤلف محترم از ورود به توضیحات کلامی لغات احتراز کرده است. به طور مثال در توضیح واژه «حدث» به جمله زیر بسنده کرده است : «حدث و حادث چیزی را گویند که وجود او متجدد شده باشد در حال».

د) کلماتی را که در هامش اوراق بعدها اضافه نموده و تعداد کمی نیز نمی باشند،

د) کتاب الوسایل الی المسائل مروی از حضرت امام جواد علیه السلام.

ه) مقام الاسنی فی تفسیر اسماء الحسنی، از مؤلفات شیخ کفعمی

و) محاسبه النفس از همو.

ز) مختصر دعوات الاسماء که تلخیص و گزیده ای است از کتاب مشهور «دعوت الاسماء» شیخ شهاب الدین سهروردی.

عموماً بسیار مختصر و در حد ترجمانی و تحت اللفظی معنا شده است.

ه) برخی کلمات و اصطلاحات را موفق به استخراج نشده چرا که انتهای حرف مذکور سطوری بیاض مانده، مانند حرف (ظ). به طور کلی شیوه نگارش چنان است که هرچه به حروف تهجی آخر - علی الخصوص از حرف (ض) به بعد - نزدیک می شویم، اولاً لغات مستخرج و منتخب کمتر شده است. ثانیاً توضیحات و اژه‌ها مختصر و شتابزده می نمایند؛ مانند توضیح نیم صفحه‌ای برای نوزده کلمه‌ای که با حرف (غ) شروع می شوند.

و) مؤلف محترم در ترتیب حروف تهجی به حرف اول کلمه بسنده کرده و حروف دوم و سوم کلمات در ترتیب، رعایت نشده است که در بخش نقل کلمات ملاحظه خواهد شد.

در ادامه برای ارائه بیشتر روش تألیف، توضیحات لغت «جوار» را به عیناً نقل می‌نمائیم:

«جوار مثل خوار، حکایت نمود اخفش عجلاله جوار، جار الثور یعنی فریاد و صیحه نموده است. جار الرجل یعنی تضرع نموده است. الجوار بلند نمودن صوت، قوله تعالی تجارون یعنی بلند می نمودند صوت‌های خود را بدعاء چنین ذکر نموده و عزیزی حدیث کافی النظر الی موسی عليه السلام و له جوار الی ربه عزوجل بالتلبیه یعنی صوت خود را بلند می نمود.»

اما با این همه مشارالیه موفق شده است در کل اوراق کتاب تعداد ۵۱۴ کلمه را از ۲۷ حرف تهجی استخراج، ضبط و بنحو و شیوه‌ای که گذشت گزارش نماید که تفصیل آنها بشرح زیر می‌باشد:

باب ما اوله الف، شامل ۳۲ کلمه بترتیب زیر: ابد، ایمه - ^(۱) ایمان - اله - اناة - اسرة - اوو - امانی - اجاج - انس - اهل - امین - اشر - اصل - اصر - اشرب - اهل - اوی - افک - اشل - ایک - الت - ارب - اسل - ازر - افول - ایلاء - احد.

۱- کلماتی که با حروف سیاه مشخص شده‌اند در حاشیه ثبت و شرح شده‌اند.

باب ما اوله الباء : شامل ۲۱ کلمه به ترتیب زیر : برق - بدر - بلی - بدیع - بدع - بئس - بت - بدی - بغی - بلج - بؤا - برز - جبل (در حاشیه نوشته و متذکر شده در باب حاء نوشته شود ، (بهل، بلس، بغی) مکرر نوشته شده ، برزخ، بحبویه، بور، بث، برد.

باب ما اوله التاء ، شامل ۵ کلمه به ترتیب زیر: ترف - ترب - تبر - ترع - تضاء.

باب ما اوله الثاء، شامل ۵ کلمه به ترتیب زیر : ثری، ثبط - ثوب - ثواء - ثناء.

باب ما اوله الجیم ، شامل ۱۷ کلمه به ترتیب زیر : جرم - جسم - جویره - جشم - جده - جهد - جلجل - جلال - جوار - جن - جلب - جمام - جهم - جنب - جمع - جرء - جاه.

باب الحاء : شامل ۳۵ کلمه به ترتیب زیر: حزن - حوای - حیص - حوج - حدب - حمد - حیر - حد - حسرة - حیاطه - حمیه - حافره - حیاء - حایل - حاش - حرمان - حجر - حصر - حوب - حسد - حفی - حیظه - حنق - حدر - حمیم - حواشی - حشارج - حشر - حصی - حکم - حبط - حسیب - حوزه - حرس.

باب الخاء، شامل ۱۹ کلمه به ترتیب زیر : خفر - خلیج - خطر - خرع - خلب - خلل - خساء - خاتم - خفض - خول - خوف - خیلاء - خشع - خزی - خول - خدع - خشی - خیل - خلف.

باب ما اوله الدال ، شامل ۱۱ کلمه به شرح و ترتیب زیر : درء - درج - دنا - داب - دران - دوف - دول - دمل - دخر - دغل - دون.

باب ما اوله الذال، شامل ۶ کلمه به ترتیب زیر : ذب - ذنب - ذات - ذری - ذرع - ذره.

باب ما اوله الراء ، شامل ۲۴ کلمه به ترتیب زیر: رزق - روح - رجاء - رعش - رضی - رهق - رءف - ردم - ردی - رغد - رغم - ریب - روع - رقب - رق - رغب - رند - رهب -

رَبُّ (۱) - رَبِّق - رَمَص $\dot{e}n^3 T'_{\dot{e}} kgn$.

باب ما اوله الزاء، شامل ۱۰ کلمه که تماماً در حاشیه کتابت $\bullet \dot{s}p - Mpo^{1/4} - p$ - $\pm u\dot{s}p$ - زاید - زبینه - زرع - زرر - زنیم.

باب ما اوله السین، شامل ۳۱ کلمه به ترتیب زیر : سامه - سفره - سد فته - سئور -

سعد - سموم - سدّ **JBdw** - سمع - سعف - سفه - سوم - سقوط - ستر - سبر - سمه - سرح -
سبيح - سلام - سريه - سرّ (مكرر است) - سلق - سامه - سجر - سنت - سلف - سلط - سديد -
سداد - سوره - سوغ.

باب اوله الشين، شامل ۱۱ كلمه به ترتيب زير: شكاسه - شطن - شيع - شماتت -
شفاعه - شحد - شوب - شحن - شفق - شرع - شا.

باب ما اوله الصاد، شامل ۱۲ كلمه به ترتيب زير: صدع - صلح - صلغ - صرخ - صنع -
صفايا - صوم - صول - صلا - صدف - صرم - صوب.

باب ما اوله الضاد، شامل ۸ كلمه به ترتيب زير: ضرع - ضد - ضراء - ضئب - ضفدع -
ضنك - ضيق - ضغث.

باب ما اوله الطاء، شامل ۱۰ كلمه به ترتيب زير: طاعه - طول - طلب - طور - طرد -
طمث - طل - طلاقت - طوى - طفى.

باب ما اوله الظاء، شامل ۳ كلمه به ترتيب زير: ظرب - ظل - ظنه.

باب ما اوله العين، شامل ۴۷ كلمه به ترتيب زير: علم - عقر - عروة - عصم - عدد -
عرف - عجب - عدم - عجز - عدى - عيب - عبد - عباء - عشر - علاج - علافه - عقر - عرض -
عمه - عرجون - عرر - غسل - عسف - عين - عتره - عيش - عقل - عرب - عزم - عضد -
عطف - عشاء - عيا - عسر - عض - عنا - عفا - عزب - عدل - عزيز - عيد - عهد - عخد - عذر -
عتيد - على - عناد.

باب ما اوله الغين، شامل ۱۹ كلمه به ترتيب زير: غيى - غفور - غور - غرى - غلب - غار -
غرر - غدار - غض - غزا - غرة - غب - غاض - غرض - غرق - غطا - غوص - غمط - غمص.

باب ما اوله الفاء: شامل ۳۵ كلمه به ترتيب زير: فلق - فزع - فل - فرى - فط - فسد - فح -
فره - فصم - فرط - فرغ - فتق - فتن - فحش - فرع - فرق - فناء - فيض - فشاء - فرقان - فهم -
فسر - فلک - فردوس - فجع - فطر - فئى - فههه - فرح - فحم - فثاء - فرض - فسح - فاره - فكه.

باب ما اوله القاف، شامل ۲۸ كلمه به ترتيب زير: قنيه - قنوة - قنوط - قلع - قفل - قريب -
قدر - قنع - قحم - قبس - قصف - قسط - قال - قوت - قيام - قيد - قذى - قدر - قرع -
قيصاء - قفاء - قضاء - قنوت - قفو - قشع - قرف - قسط (مكرر است) - قصد - قمع.

باب ما اوله الكاف، شامل ۱۲ كلمه به ترتيب زير: كلفه - كنف - كبت - كائبه - كفو - كعب - كلا - كريم - كنود - كسف - كرث - كبر.

باب ما اوله اللام، شامل ۱۵ كلمه به ترتيب زير: لحد - لهف - لمم - لهات - لدن - لهجه - ليل - لعج - لحف - لوان - لب - لوح - لحظه - لغو - لهث.

باب ما اوله الميم، شامل ۲۲ كلمه به ترتيب زير: ملكه - متن - معصيه - منع - مله - مهن - ميل - مرید - معن - ملق - محجل - مجل - محل - مزجاء - مطر - ملوه - مض - معدن - ملان - ملث - مترعه - مئون - ميظ.

باب ما اوله النون، شامل ۳۳ كلمه به ترتيب زير: نهل - ندح - نعمه - ناط - نجر - نقش - نور - نوب - نشاط - نكي - نسي - نده - نفل - نحل - نبي - نظم - نعي - نکال - نکه - نصب - نعيش - نقيص - نهک - نکص - نهذ - ندب - نسي - نجع - نهز - نصح - ناي - نهض - نفس.

باب ما اوله الواو، شامل ۳۰ كلمه به ترتيب زير: وسيله، وجد، وهن - وهى - وتر - وخر - ورطه - وهله - وحر - وشک - وزى - ولى - وسع - وصل - وجب - وخيم - وبيل - ود - ورد - وفور - وفد - وقف - وقد - وحي - ولج - وقى - وجه - ويل - وشج.

باب ما اوله الهاء، شامل ۱۳ كلمه به ترتيب زير: هجد - هزى - همس - هيهات - هند - هواجر - هياء - هوى - هون - هامه - هتر - هدى - هواده.

توضيح اينکه تحقيق و تصحيح اين کتاب توسط آقاى مجيد غلامى جليسه انجام شده و در دست چاپ و انتشار است.

السلام على عباده الصالحين

